

Лютий 1858

1 лютого. Дістав лист від М. С. Щепкина з двомастами карбованців та з висловом найсердечнішої готовності переселити мою прекрасну наречену до Харкова. Він бажає знати її умови, а вона не бажає зо мною бачитись. Але тому, що це побачення не любовне, а ділове, то воно конче потрібне. Нічого робити, беруся знов за посланіє.

2 [лютого]. Справа моя не така погана, як я гадав. Вона прийняла моє несподіване сватання, як театральну сцену. Справжня акторка. Вона в усьому бачить своє улюблене мистецтво; навіть у мені відкрила сценічного артиста в той час, коли я найменше був схожий на актора. В дійсності я тоді скидався на божевільного, або скоріше на п'яного, а вона, бідолашна, мала мене за лицедія. Але перемелеться — мука буде.

Усе це пояснив мені її батько, що прийшов на моє запрошення з приводу листа Михайла Семеновича. Старий отверто не висловив своєї думки щодо мого сватання, але згодився зо мною, що їй конче треба читати, і взяв у мене “Губеркські очерки” та кілька випусків Гогарта. Добрий знак!

На закінчення спектаклів виставлено драму “Парижські Нищіє”. Роллю Антуанети виконала вона, і виконала ліпше, як уперше, але я не плескав. А чому — і сам не знаю. Мені здавалось, що вона — вище всяких оплесків. Але я цього нікому не сказав.

3 [лютого]. Ніночка Пущина — іменинниця. Вчора я повідомив про це Піунову, маючи на думці побачитись і побалакати з нею, але політика мені не вдалася. Моя люба з'явилась, привітала іменинницю й за півгодини відїхала; а я встиг, та й то в передпокої, стиснути й поцілувати її руку, не промовивши ні слова. Лукава істото! Тепер я тобі не сильце, а пастку поставлю. Побачимо, хто кого перехитрує!

Тут таки при ній уголос прочитав я вже видрюковану статейку власного виробу про її бенефіс. Можливо, що їй не подобалось моє непідслесливе рукоділля, і вона поспішила відїхати. Та чи не плюнути мені на цю сердечну витівку? Не плюй до криниці, — доведеться води напиться.

4 [лютого]. Краще хоч абищо, як нічого. Другий день нема вистав, убогих нижнегородських вистав. І ніби чогось конче потрібного бракує.

5 [лютого]. Я бачив її вві сні. Чи на добре це? Ніби вона сліпа жебрачка, але така молода та гарненька, стоїть під якоюсь огорожею чи парканом і Христа ради простягає руку. Я хотів підійти з якимись дрібними грішми, але раптом вона щезла. Це — продовження ролі Антуанети, нічого більше.

Увечері був у Татарінова. Белов і Татарінов грали в чотири руки увертюру з “Вільгельма Телля” і з “Фрейшюца”, а потім деякі релігійні композиції Гайдна. Божественний Гайдн! Божественна музика!

Після музики зайшла мова про театр і про талант моєї любої Піунової. Спочатку я слухав з приємністю, як її хвалили, а потім мені стало так сумно, що я хотів піти геть. Що б це могло значити? Чи не заздрість? Нерозумно, безглуздо ревнувати акторку до глядачів, бо її справжнім коханцем повинна бути публіка, а чоловік — другом.

В кінці вечора господар прочитав нам пісню Беранже, перекладену Ленським під назвою “Старый холостякъ”. Мені вона дуже сподобалась, мабуть тому, що я, коли не

одружся з моєю укоханою артисткою, буду примушений перейти до цієї нешановної категорії.

СТАРЫЙ ХОЛОСТЯКЪ.

(Беранже).

Десятый часъ, пора на боковую,
Маланьюшка, поди ко мнѣ душа;
Семь-ка тебя разочекъ поцѣлюю...
Кухарочка, а какъ вѣдь хороша!
Мнѣ кажется, ты видишь и по взгляду,
Что сталъ бодрѣй я въ эти шесть недѣль...
Свари-ка мнѣ съ ванилью шеколаду
Да приготовь мою постель.

Маланьюшка, ты не дивись нимало,
Что я хочу служанкой бытьъ любимъ:
Я въ старину ухаживалъ бывало
За личкомъ, дрянъ передъ твоимъ.
Что есть любовь, пять лѣтъ не зналъ я сряду,
А прежнихъ чувствъ все не проходитъ хмель.
Свари-ка мнѣ съ ванилью шеколаду
Да приготовь мою постель.

Дружочекъ, будь со мною безъ отлучки,
Ты съ этихъ поръ на кухнѣ не слуга,
И можно ли, чтобъ эти щечки, ручки
Коптились весь день у очага?
Я дамъ тебѣ хорошую награду,
Одѣну такъ, какъ лучшую мамзель...
Свари-ка мнѣ съ ванилью шеколаду
Да приготовь мою постель.

Что слышу я? опять отвѣтъ всегдашній:
— Да полноте! какъ можно! стыдъ какой!
Сударыня, я знаю ваши шапни
Съ Петрушкою, племянника слугой!...
Въ знакомствѣ съ нимъ ни складу нѣтъ, ни ладу,
Того смотри, что сядешь тутъ на мель...
Свари-ка мнѣ съ ванилью шеколаду
Да приготовь мою постель.

Маланьюшка! ты на мое желанье
Безъ дальнихъ словъ должна бы отвѣчать,
Вотъ видишь ли: я скоро завѣщанье
Духовное намѣренъ написать.
Чѣмъ приводитъ хозяина въ досаду,
Пойми, мой другъ, его благу цѣль...

Свари-ка мнѣ съ ванилью шеколаду
Да приготовь мою постель.

А, наконецъ, мои прїятны ласки...
Но... Какъ я слабъ!... Проклятіе судьбѣ!...
Не плачь, душа; я не боюсь огласки
И немощенъ женюся на тебѣ.
Пожалуйста, въ крови моей прохладу
Хоть какъ-нибудь поразогрѣй, мамзель...
Свари-ка мнѣ съ ванилью шеколаду
Да приготовь мою постель.

6 [лютого]. М. О. Дорохова сьогодні проробляла зо своїми молоденькими випускними вихованками пробу прийдешнього акту. Молоденькі вихованки в зелених суконочках і білих пелеринках, в числі ...⁵), пристойно сиділи на лавках, немов театральні глядачки, і благоговійно слухали, як їх здібні товаришки виконували на фортепіяні руколомні пєси. Між іншим зовсім непогано було виконано на двох інструментах увертюру з “Вільгельма Телля”. Потім проказували вірші по-французькому, по-німецькому, та наприкінці панна Бєляєва продеклямувала свої власні російські вірші на тему: вдячність за виховання; як на її вік — вірші гарні, за що я їй обіцяв подарувати твори І. Козлова, якщо дістану в Нижньому. На закінчення хор проспівав так званий “народній” гімн. І репетиція на цьому скінчилась.

Все це — зле по звичайному, але ось що гидке: в залах інституту, крім лавок та грізного ярмаркового портрету самодержця, — жадної картини, жадної гравюри. Чисто, гладко, як у якомусь манежі. Де ж естетичне виховання жінки? А воно для неї таке необхідне, як повітря, що освіжує віддих. Душогубці!

Після цієї театральної репетиції зайшов до Марії Олександрівни. Зустрів у неї свого давнього знайомого, такого собі п. Шумахера. Він недавно вернувся з закордону й привіз із собою 4-ий № “Колокола”. Я вперше сьогодні побачив [цей] часопис і з побожністю поцілував.

7 [лютого]. Сьогодні дістав лист, та ще й рекомендований, від директора харківського театру. Він дуже чемно просить мене подати йому умови Піунової та прискорити приїзд її самої. Сердечно радий, що мені ця справа вдалася. Ввечері пішов я втішити її цим чемним листом та остаточно перебалакати про умови і про час відїзду до Харкова. Її самої не застав удома, а дурна “мамаша” так мене прийняла, що я ледве чи відважуся колинебудь переступити поріг моєї милої “протеже”. Доведеться вдатися до листовного порозуміння.

8 [лютого]. Вона прислала за мною, щоб порозумітись з приводу харківської пропозиції. Я, звичайно, охоче згодився на це ділове побачення, маючи на увазі й любовне. Та ба! стара буркунка-“мамаша” і кроку не ступила з кімнати, і я мусів відїти, самих доручень набравшись. Вона воліє їхати до Харкова з батьком, а це обмежить її грошові

5. Число учениць не зазначене. — Ред.

засоби, бо батько буде примушений покинути контору, де він дістає 30 карбованців на місяць. Але, мабуть, “мамаша” і їй увязла в зубах.

9 [лютого]. Після безпутньо проведеної ночі я відчув потяг до віршословія; спробував і без найменшого зусилля написав оцю річ. Чи це не наслідок подразнення нервів?

I.

ДОЛЯ.

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, батьком і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене маленького за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
— Учися, серденько, колись
З нас будуть люди, — ти ска-
[зала,
А я послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала,
Які з нас люди? Та дарма,
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли. У нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо даліше, даліше слава.
Мій друже щирий, нелукавий!
Ходімо даліше, даліше слава,
А слава заповідь моя.

II.

МУЗА.

І ти, пречистая, святая,
Ти, сестро Феба молодая!
Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла.
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздоллі,
Туманом сивим сповила.
І колихала, і співала,
І чари діяла... і я...
О, чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
І всюди, зоренько моя,
Ти не марніла, ти сіяла!
В степу безлюднім, в чу-
[жині,
В далекій неволі —

Ти в кайданах пишалася,
Як квіточка в полі.
Із казарми смардячої
Чистою, святою
Вилетіла, як пташечка,
І понадо мною
Полинула, заспівала,
Моя сизокрила...
Мов живущою водою,
Душу окропила.
І я живу, і надо мною
Своєю Божою красою
Витаєш ти, мій херувим,
Золотокрилий серафим,
Моя порадонько святая,
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене, вночі,
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною... і учи,
Учи неложними устами
Хвалити правду. Поможі
Молитву діяти до краю.
А як умру, моя святая,
Моя ти мати, положи
Свого ти сина в домовину...
І хоть єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи.

Ш.

СЛАВА

А ти задрипанко, шинкарко,
Перекупко п'яна,
Де ти в ката забарилась
З своїми лучами?
У Версалі над злодієм
Набор розпустила,
Чи з ким іншим мізкаєшся
З нудьги та з похмілля?
Горнись лишень коло мене
Та витнемо з лиха,
Гарнесенько обіймемось,
Та любо та тихо
Пожартуєм, чмокнемося...
Та й поберемося,
Моя крале мальована!
Бо я таки й досі
Коло тебе мізкаюся,
Ти хоча й пишалась

І з п'яними королями
По шинках шаталась,
І курвила з Миколою
У Севастополі...
Та мені проте байдуже,
Мені, моя доле,
Дай на себе надивитись
Дай і пригорнутись
Під крилом твоїм, і люблю
З дороги заснути.

10 [лютого]. Дістав листа від кошового батька Я. Кухаренка з 7 серпня. Він із Катеринодару прогулявся через Новопетровський форт та Оренбург, і тільки сьогодні досягнув своєї мети. А все ж краще пізно, як ніколи. Кухаренко не знав про мою резиденцію. А я не знав, як розтолкувати собі його мовчанку. А тепер усе з'ясувалось.

І. О. Усков з Новопетровського форту пише, що в них усе гаразд. Не заздрю вашому гараздові В. М. Погожев пише з Владіміра, що він цими днями бачився в Москві з Щепкином і що той йому читав з пам'яті якусь мою "Пустку". Зовсім не пам'ятаю цієї речі, а чую про неї вже не вперше.

11 [лютого]. М. С. Щепкин із жалем у серці пише про моє безпутне й нетверезе життя. Цікаво б знати, з якого джерела він зачерпнув ці відомості. Виходить, що й я не без добрих людей. Все ж краще, як нічого.

Дякую тобі, мій старий, мій добрий, але як мені тебе переконати, що ця неправда, не знаю.

Далі він пише про переїзд Піунової до Харкова. Він сумнівається, щоб їй там дали платню, якої вона жадає. Прикро буде, коли цей переїзд не справдиться. Почекаємо, що скаже Іван Олександрович Щербина.

Боже мій, як би мені хотілось вирвати її з цього затхлого болота!

12 [лютого]. Сьогодні нарисовав портрет Кадніцького. Ще треба нарисувати Фреліха, і квит.

14 [лютого]. Нарешті скінчив другу частину "Матроза". Переписування — це найприкріша праця, яку я колинебудь мав: її можна прирівняти до салдатської муштри. Треба буде ще раз прочитати це рукоділля, що з нього вийде. Як його прийме С. Т. Аксаков? Мені страх як хочеться йому подобатись, і тільки йому. Дивне почуття!

15 [лютого]. Запрошував листом свою мучительку обідати до М. О. Дорохової. Вимовилася тим, що нездужає, нестерпна брехуха. Мені конче треба побалакати з нею на самоті ще до виїзду з Нижнього; а як це влаштувати — не придумаю. Писати не хочеться, а, мабуть, доведеться писати. Знов бачив її уві сні, як сліпу жебрачку, тільки вже не під церковною огорою, як уперше, а в живій картині, в українській білій свитці і в червоному очіпку.

16 [лютого]. Відіславши на пошту листи до Кухаренка та Аксакова, я зайшов до собору послухати архиерейського хору. Дивно! Чи це з незвички, чи воно так справді є (останнє правдивіше), — в архиерейській службі Божій з її обстановою, та взагалі в декорації, я

побачив щось тибетське або японське. І підчас цієї лялькової комедії читають Євангелію. Найпідліша суперечність!

Нерукотворний потворний образ, якого копія мене колись перелякала в церкві св. Юрія. Оригінал цієї індійської бридоти знаходиться в соборі і має славу, як старовина. Його переніс із Суздаля князь Костянтин Василевич 1351 року. Дуже можливо, що це оригінальна візантійська потвора.

Увечері в театрі були живі картини, на які я не ходив дивитись, не зважаючи навіть на те, що в них брала участь моя незрівняна. Я боявся побачити в цих картинах візантійський стиль. Побоювання мої мали підстави: п. Майоров нічогосінько в цій простій справі не тямить. У театральній каварні, або, як її тут називають, у шинку — зустрів старого Піунова, якому, як він мені сказав, дуже б хотілось, щоб його Катя тої неділі щонебудь прочитала на сцені. Я обіцяв понишпорити в російській поезії. Понишпорив. І мій вибір упав на останню сцену з “Фавста” Гете в перекладі Губера. Вона прочитає добре, тільки треба буде її одягнути відповідно до місця й часу. Шкода, що нема під руками Ретша. Та чи дістану ще й книгу Губера в цьому затхлому місті?

17 [лютого]. Насилу, а все ж таки дістав “Фавста” Губера; послав книжку моїй артистці і години через три прихожу до неї зовсім певний, що вона вже на память читає ролю Маргарити. Нічого подібного. Вона чомусь вважає, що ця сцена не надається до читання. Її покликала мати, і вона вийшла з кімнати, а я з півгодини побалакав із батьком та й пішов, піймавши облизня. Надзвичайна простота звичаїв!

18 [лютого]. Проїздом з Києва до Іркутського відвідали мене земляки мої: Волхонський і Малюга. Вони їдуть, як лікарі, відслужуватись казні за виховання. Яке безглуздя посилати молодих лікарів на таку віддаль од центру освіти, де всі засоби для майбутнього розвитку! Варварство!

Малюга повідомив мене, що Марко Вовчок — псевдонім якоїсь Марковичевої і що адресу її можна дістати в Данила Семеновича Каменецького, Кулішевого довіреного в Петербурзі. Яка високо прекрасна істота ця жінка! Не рівня моїй акторці. Треба буде їй написати листа та подякувати їй за радість, що [мені] дало читання її надхненної книжки.

19 [лютого]. У шостій годині ранку приїхав із Петербургу Шрейдерс і привіз мені листа від Лазаревського, “П’єси Беранже” Курочкіна та чотири примірники мого портрета, фотографованого з мого ж таки рисунку.

У дванадцятій годині в залі Дворянського Клубу відбувалось урочисте відкриття Комітету, скликаного, щоб остаточно вирішити визволення кріпаків. Цей великий початок благословив єпископ, і відкрив промовою військовий губернатор О. М. Муравйов, промовою не банальною, офіційною, а надхненною, християнською, вільною. Але банда користолюбних дідичів ані одним звуком не відгукнулася на людське святе слово. Льокаї! Чи буде ця промова надрюкована? Попрошу М. О. Дорохову, чи не зможе вона роздобути копію?

20 [лютого]. Один примірник свого нерукотворного образу подарував М. О. Дороховій. Не подобався він їй: вважає, що вираз занадто суворий. Просив роздобути копію промови Муравйова. Обіцяла.

21 [лютого]. Писав Лазаревському, щоб він свої листи до мене адресував на імя М. С.

Щепкина в Москву.

Почав переписувати для друку свою поезію, писану від 1847 до 1858 року. Не знаю, чи багато з цієї половини вибирається доброго зерна.

22 [лютого]. Утретє бачу її вві сні, і все жебрачкою. Це вже не наслідок ролі Антуанети, а чому — не збагну. Сьогодні уявилась вона мені брудна, погана, напівгола, а все ж в українській свитці, але не в білій, як досі, а в сірій, розірваній та задрипаній. З сльозами просила в мене милостині та вибачення за свою нечемність з приводу “Фавста” Губера. Я, звичайно, простив її і на знак примирення хотів поцілувати, але вона зчезла. Чи не пророчать нам правдивого убожества оці нічні примари?

23 [лютого]. Сон справдився. Вертаючись із пошти, я зайшов до Владімірова й почув, що моя люба Піунова, не дочекавшись листа з Харкова, підписала умову з тутешнім новим директором театру, з п. Мірцевим. Коли це правда, то в яке ж становище вона поставила мене й Михайла Семеновича у відношенні до Щербини? В найприкріше!

Ось де воно — моральне убожество! А я боявся матеріального. Дружбі кінець — і чорти в воду. Хто зламав дане слово, для того присяга не існує.

24 [лютого]. Дістав листа від Куліша з дороги до Бельгії, з хутора Мотронівки біля Борзни. Він пропонує мені рисувати сцени з української історії, з пісень та з сучасного народного побуту — рисунки, які можна було б вирізувати на дереві, дрюкувати в великій кількості, розмальовувати та продавати по найдешевшій ціні. Його думка — замінити [цим] серед нашого люду суздальські вироби. Прекрасна, благородна думка! Але здійснити її можна тільки маючи великі гроші і принести навіть матеріальну користь. Тепер я не можу взятися до такої роботи. Для цього треба весь час жити на Україні, щоб була різниця між моїми рисунками та суздальськими. Ще й тому не можу, що я не трачу надії бути в Академії та зайнятися улюбленою акватінтою.

Я так багато перетерпів і пережив у своєму житті, що вже, здавалось би, пора звикнути до цих мерзот. Не можу. Випадково зустрів я Піунову; в мене не вистарчило духу їй уклонитись. А чи давно я бачив [у ній] майбутню дружину свою, янгола-хранителя свого, за якого готовий був покласти свою душу? Гидкий контраст! Чудовий лік від любови — несамостійність. У мене все як рукою зняло. Я легше простив би їй найзавзятіше кокетство, ніж оцю дрібну несамостійність, яка мене, а головне — мого старого славного друга, поставила в дуже ніякове становище. Погань пані Піунова! Від голови до п'ят погань!

Завтра Кудлай їде до Владіміра; попрошу його взяти й мене з собою. Із Владіміра якось доберусь до Нікольського і в обіймах мого давнього щирого приятеля, дасть Бог, забуду і Піунову, і всі мої гіркі втрати та невдачі. Відпочину й на дозвіллі захожусь переписувати для друку свою невольничу поезію. А сьогодні перепису чужу не поезію, а досить вдалі віршики, присвячені пам'яті “неудобозабываемаго” фельдфебеля:

Когда онъ въ вѣчность преселился,
Нашъ незабвенный Николай,
Къ Петру-апостолу явился,
Чтобъ дверь ему онъ отперъ въ рай.
— Ты кто? — спросилъ его ключарь.

— Какъ кто! Извѣстно — русскій царь.
— Ты царь? Такъ подожди немного:
Ты знаешь — въ рай тѣсна дорога,
И узки райскіе врата:
Смотри, какая тѣснога!
— Что жъ это все за сбродъ?
Простой народъ!
— Аль не узналъ своихъ? Вѣдь это россияне —
Твои бездушные дворяне.
А это вольные крестьяне.
Они всѣ по міру пошли
И нищими къ намъ въ рай пришли.
Тогда подумалъ Николай:
— Такъ вотъ какъ достается рай!
И пишетъ сыну: “Милый Саша!
Плоха на небѣ участь наша.
И если подданныхъ своихъ ты любишь,
То ихъ богатства поубавь.
А если хочешь въ рай ввести,
То всѣхъ ихъ по міру пусти!

25 [лютого]. У сьомій годині вранці дістав листа від Лазаревського. Він пише, що мені дозволено приїхати й жити в Петербурзі. Ліпшого поздоровлення з днем янгола не можна й бажати.

У третій годині зібрались на обід М. Брилкін, П. Брилкін, Грасс, Лапа, Кудлай, Кадницький, Фреліх, Клімовський, Владіміров, Попов, Товбич. За обідом було і гучно, і весело, і гоже, бо товариство було однодушне, просте і в високій мірі благородне. За шампанським я виголосив “спіч”: спочатку подякував своїм гостям за честь, що мені зробили, а на закінчення додав, що я не буду нарікати на Бога, коли скрізь буду зустрічати таких добрих людей, як вони, тепер зо мною суцї, і що спомин про них я заховаю в своєму серці назавжди.

Свято моє відбулося в помешканні предоброго К. Шрейдерса.

Увечері пішов я відпровадити Клімовського, що виїздив до Петербургу, і з яким я й сам гадав поїхати в гості до М. С. Щепкина. Але лист Лазаревського мене вчасно спинив.

26 [лютого]. Товбич запропонував мені прогулянку за 75 верстов від Нижнього; я охоче згодився на його пропозицію, бажаючи скоротити довге очікування офіційного повідомлення про дозвіл жити мені в Пітері. Ми запросили з собою актора Владімірова та якусь панночку Сашу Очеретнікову — одчайдушну особу. Погано пообідали на мій кошт у трактирі Бубнова й вирушили в дорогу.

27 [лютого]. В селі Медновці (мета поїздки Товбича) ми пробули до восьмої години вечора. Тут я зустрівся з капітаном офіції шляхів Петровичем, що приїхав туди у спільній з Товбичем справі. Петрович — з походження сербин, освічена, щира й сердечна людина, що добре розуміє і глибоко відчуває все сучасне. Мені прикро, що я прожив стільки часу в Нижньому і тільки сьогодні зустрівся з цією виїмковою людиною.

28 [лютого]. У сьомій годині вранці ми щасливо вернулись до Нижнього. Подорож

наша була весела й не зовсім пуста. Саша Очеретнікова була гидка: вона немилосердно пиячила і на кожній стації напропале бахувувала, ніким не гребуючи. Нещасна, безнадійно пропаща, а проте прекрасна істота. Страшна драма!